

ਸੇਵਾ ਦਾ ਬਦਲਦਾ ਸਰੂਪ (ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ)

ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ

ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ

Email-id: malkeetvirk112@gmail.com

ਅਬਸਟ੍ਰੈਕਟ : ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ, ਜੋ ਤਨ, ਮਨ, ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਿਰਿਆ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਜਲ ਸੇਵਾ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ, ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਉਮੈ ਨਿਵਰਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸਧਾਰਣ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਇਹ ਅਧਿਐਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕੁੰਜੀ ਸ਼ਬਦ : ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਸੇਵਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਲੰਗਰ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਾਵਨਾ, ਮਨੁੱਖਤਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ, ਗੁਰਮਤਿ।

1.0 ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਧਰਮ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਧਰਮ ਦੀ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਰਹਿਬਰਾਂ ਨੇ ਕੁਲ ਖਲਕਤ ਨੂੰ ਏਕੇ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਇੱਕੋ ਪਰਮ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਉਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਵਾਮ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭਟਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਉੱਪਰ ਧਾੜਵੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਆਦਿ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਰਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ।

ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਦੀ ਸੱਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਭਾਵਨਾ ਨੇ ਹੀ ਦੂਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭਾਈ ਲਹਿਣੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਭਾਈ ਘਨਈਆ ਜੀ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨੀ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਅਤੇ ਜਪਾਉਣਾ ਮਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸੇਵਕ ਦਸਾਂ ਨੌਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਾ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਜੋੜੇ ਝਾੜਦਾ, ਜਲ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਦਿ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਦਸਵੰਧ ਕੱਢਦਾ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ:

“ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਪੱਖ ਇਸ ਪਾਸੇ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਗਵਾਈਏ ਤਾਂ ਹੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਆਦਤ ਪੱਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ। ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੇਵਾ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਇਲਾਹੀ ਪਛਾਣ ਵਾਸਤੇ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਖਲਕ ਵਿਚ ਖਾਲਕ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”¹

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੇਵਕ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸੇਵਕ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦਇਆ, ਹਲੀਮੀ, ਸੰਤੋਖ

ਅਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ। ਸੇਵਕ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਮੂਹ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜੋਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਣ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਰਪਣ ਕਿਸੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ, ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਜਿਉਣਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਭਾਗੀਦਾਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੇਵਕ ਰੁਤਬਾ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਣ ਹੈ:

“ਜੇ ਕਿਛੁ ਠਾਕੁਰ ਕਾ ਸੇ ਸੇਵਕ ਕਾ ਸੇਵਕ ਠਾਕੁਰ ਹੀ ਸੰਗਿ ਜਾਹਰੁ ਜੀਉ ॥”²

ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਹੀ ਬੋਲਬਾਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਬਣਤਰ ਵਰਣ ਵਿਵਸਥਾ ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਤ ਸੀ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕ, ਉੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚਾਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਾਸ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦਾਸ ਪ੍ਰਥਾ ਅਧੀਨ ਜਿੱਥੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਗ ਸੂਦਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਾਉਣਾ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਸੂਦਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਸਰੂਪ ਮੰਨ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਅਛੂਤ ਦੇ ਨਾਲ ਛੂਹ ਜਾਣ 'ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਪਵਿੱਤਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਅਛੂਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਜਾਣ ਜਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣ ਦੀ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਧਰਮ, ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕ ਕੁਰਾਨ ਸਰੀਫ਼ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨੇਕੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਬੇ-ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ, ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਦਾਤਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦੇ ਪਾਵਨ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਈਬਲ ਵਿਚ ਵੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਦੀਨ-ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੱਤਾ:

“ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵੀ ਨਿਰਵਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ੁਆਰਥ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਬੁੱਧ ਨੇ 35 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਨਿਰਵਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। 80 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ। ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਦੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਨਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਸੁਖਾਂ, ਘਰ-ਬਾਹਰ ਤੇ ਪਤਨੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਭਿਖਸੂ ਦਾ ਬਾਣਾ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਕਲ ਪਏ। ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਥੱਲੇ ਕਰਾਰ ਰਹੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਦੁਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ, ਸ਼ੀਲ ਤੇ ਸਮਾਧੀ ਦੁਆਰਾ, ਸੇਵਾ ਤੇ ਦਇਆ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਨਿਰਵਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਦੀਵੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਪਰਮ ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ 'ਤੇ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਅਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।”³

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਰੰਭੀ ਗਈ ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਵੀਨ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਨਿੱਬੜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਾਤ, ਰੰਗ ਜਾਂ ਨਸਲੀ ਭੇਦਭਾਵ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਆਪਾ ਭਾਵ ਮਿਟਾ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਜਿਉਣ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਧਨ ਨਾਲ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਸੱਚਾ ਸਿੱਖ ਅਖਵਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਸਾਧਨ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਣ ਹੈ:

“ਫਰੀਦਾ ਖਾਲਕੁ ਖਲਕ ਮਹਿ ਖਲਕ ਵਸੈ ਰਬ ਮਾਹਿ ॥ ਮੰਦਾ ਕਿਸ ਨੇ ਆਖੀਐ ਜਾਂ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਕੋਈ ਨਾਹਿ ॥”⁴

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਅਤੇ ਨਿਰਸੁਆਰਥ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸੁਆਰਥ ਰਹਿਤ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਉਮੈ ਦਾ ਨਿਵਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਹਿਰਦਾ ਸੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਵੀ

ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਕ ਵੱਲੋਂ ਮਾਤਲੇਕ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੇਵਾ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਫਲਦਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

“ਵਿਚ ਦੁਨੀਆ ਸੇਵ ਕਮਾਈਐ ॥

ਤਾ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣੁ ਪਾਈਐ ॥”⁵

ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੁਕਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੇਵਕ ਸੰਸਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹਲੋਕਿਕ ਤੋਂ ਪਾਰਲੋਕਿਕ ਜਗਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਦੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਇੱਛਤ ਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੇਵਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਸਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਚੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਣ ਹੈ:

“ਮੇਰੇ ਮਨ ਸਤਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਲਾਗੁ ॥

ਜੇ ਦੀਸੈ ਸੇ ਵਿਣਸਣਾ ਮਨ ਕੀ ਮਤਿ ਤਿਆਗੁ ॥”⁶

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਰਲੋਕਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹਲੋਕਿਕ ਜਗਤ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਨਾਲ ਤਨ ਅਤੇ ਧਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਵੀ ਉੱਤਮ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਕੇ ਗ਼ਰੀਬਾਂ, ਦੀਨ-ਦੁਖੀਆਂ ਉੱਪਰ ਦਇਆ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦਸਾਂ ਨੌਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਖਾਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ:

“ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ॥”⁷

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਰੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਬਿੱਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੇ ਕਬਿੱਤਾਂ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੰਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਦਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਸ੍ਰਮੇਧ ਯੱਗ ਕਰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਪੁੰਨ ਤੇ ਫਲ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਪੰਚ ਬਾਰ ਗੰਗ ਜਾਇ ਬਾਰ ਪੰਚ ਪ੍ਰਾਗ ਨਾਇ, ਤੈਸਾ ਪੁੰਨ ਏਕ ਗੁਰਸਿਖ ਕਉ ਨਵਾਏ ਕਾ ॥

ਸਿਖ ਕਉ ਪਿਲਾਇ ਪਾਨੀ ਭਾਉ ਕਰ ਕੁਰਖੇਤ, ਅਸ੍ਰਮੇਧ ਜਗ ਫਲ ਸਿਖ ਕਉ ਜਿਵਾਏ ਕਾ ॥

ਜੈਸੇ ਸਤ ਮੰਦਰ ਕੰਚਨ ਕੇ ਉਸਾਰ ਦੀਨੇ, ਤੈਸਾ ਪੁੰਨ ਸਿਖ ਕਉ ਇਕ ਸਬਦ ਸਿਖਾਏ ਕਾ ॥

ਜੈਸੇ ਬੀਸ ਬਾਰ ਦਰਸਨ ਸਾਧ ਕੀਆ ਕਾਹੂ, ਤੈਸਾ ਫਲ ਸਿਖ ਕਉ ਚਾਪ ਪਗ ਸੁਆਏ ਕਾ ॥”⁸

ਜਿਥੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਹਲੋਕਿਕ ਜਗਤ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੇਵਾ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣਠਤਾ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਾਰਲੋਕਿਕ ਜਗਤ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਹੋਈ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਮੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਬਦਲਦੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਤਰ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿੱਖੀ ਉੱਪਰ ਵੀ ਪਿਆ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਸਮਾਜਿਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਲੀ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਨਿਘਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ:

“ਉੱਤਰ ਆਧੁਨਿਕ (Post Modern) ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਵਿਕਸਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਨੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਅਰਥ Wor, and Pay ਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜੇ ਨਿਰੋਲ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਘਾਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਫਾਹ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੁਆਰਥੀ ਸਮਾਜ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।”⁹

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉੱਪਰ ਵਧੇਰੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵੀ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਨਿਜੀ ਸੁਆਰਥਾਂ ਅਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤਕ ਸੀਮਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਦੇ ਭੋਜਨ ਹੁਣ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੌਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸਾਦੇ ਦਾਲ-ਫੁਲਕੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੱਛਮ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਪੀਜ਼ੇ, ਬਰਗਰ ਅਤੇ ਫਰੂਟੀਆਂ ਵਰਗੇ ਭਾਂਤ-ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੱਬੇ ਘੁੱਟੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਉਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਅੰਦਰ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕਹਾਣੀ ਸਮਾਜ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਛਾਣ, ਹੋਂਦ ਆਦਿ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਕਥਾ-ਜੁਗਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਵਾਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਖਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਹਾਸ਼ੀਏ ਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

2.0 ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਸੰਵਾਦ, ਜਨਵਰੀ-ਜੂਨ 2016, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਨਾ 202
2. ਉਧਰਿਤ
3. ਕਹਾਣੀਧਾਰਾ, ਜਨਵਰੀ-ਮਾਰਚ 2011, ਅੰਕ-20, ਪੰਨਾ 49
4. ਦੇਸ ਰਾਜ ਕਾਲੀ, ਮੱਖਣ ਮਾਨ (ਸੰਪਾ.) ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ : ਨਵੇਂ ਨਕਸ਼, ਪੰਨਾ 60
5. ਸ਼ਬਦ, ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੂਨ 2023, ਅੰਕ-102, ਪੰਨਾ 96
6. ਕਹਾਣੀਧਾਰਾ, ਅਕਤੂਬਰ-ਦਸੰਬਰ, 2022, ਅੰਕ-67, ਪੰਨਾ 26